

BİBLİYOGRAFYA :

Tehzibü'l-luğa, I, 19; Sibeveyhi, *el-Kitâb* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1988, I-V; Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâci, *el-İzâh fî 'ilelî'n-naḥv* (nşr. Mâzin el-Mübârek), Beyrut 1406/1986, s. 45, 106, 107, 130, 137; Ebû't-Tayyib el-Luğavî, *Merâtibü'n-naḥviyyîn* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1375/1955, s. 42-69, 108-109; Sîrâfî, *Aḥbârü'n-naḥviyyîne'l-Baṣriyyîn* (nşr. F. Krenkow), Ceza-yir 1936, s. 47-57; Ebû Bekir ez-Zübeydî, *Ṭabaḳâtü'n-naḥviyyîn ve'l-luğaviyyîn* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1392/1973, s. 49-67; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 51, 76-77, 84; Hatîb, *Târîḫü Bağdâd*, XII, 195-199; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1386/1967, s. 60-66; a.mlf., *el-İnşâf fî mesâ'ilil-ḥillâf beyne'n-naḥviyyîne'l-Baṣriyyîn ve'l-Küfîyyîn* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1380/1961, II, 702-706; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebe'*, XVI, 114-127; İbnü'l-Kiftî, *İn-bâḫü'r-ruvât*, I, 332; II, 128, 346-360; III, 263; İbn Hallikân, *Vefeyât* (Abdülhamîd), III, 463-465; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb* (Bulak), I, 8; IV, 484 vd.; Brockelmann, *GAL*, I, 101; *Suppl.*, I, 160; Sezgin, *GAS*, IX, 51-63, 241-242; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye*, Kahire 1968, s. 19, 57-93; Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973, s. 29; a.mlf., "Sibeveyhi", *İA*, X, 578-585; K. Awâd, *Sibeveyhi imâmü'n-nüḥât fî âṣâ-rî'd-dârisin ḥillâle işney 'aşere kâmen*, Bağdad 1978, tür.yer.; Fevzî Mes'ûd, *Sibeveyhi câmi'u'n-naḥvi'l-'Arabî*, Kahire 1986, s. 30-38, 133-135; Hâlid Abdülkerîm Cum'a, *Şevâhidü's-şî'r fî Kitâbi Sibeveyhi*, Kahire 1989, tür.yer.; C. H. M. Vers-teegh – M. G. Carter, *Studies in the History of Arabic Grammar*, Amsterdam 1990, I-II, tür.yer.; M. G. Carter, "Sibawayhi", *EP* (Fr.), IX, 544-551; M. Reşâd el-Hamzâvî, *el-Mu'cemü'l-'Arabî*, Beytülhikme 1991, s. 157-164; Abdülâl Sâlim Mekrem, *el-Kirâ'âtü'l-Kur'âniyye ve eşerühâ fî d-dirâsâti'n-naḥviyye*, Beyrut 1996, s. 169-172; Ahmed Sa'd Muhammed, *el-Uşûlû'l-belâğîyye fî Kitâbi Sibeveyhi ve eşerühâ fî'l-baḥsi'l-belâğî*, Kahire 1419/1999, tür.yer.; İbrâhîm es-Sâmerrâî, "Ebû Sa'îd es-Sîrâfî ve Kitâbü Sibeveyhi", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, IX, Bağdad 1966, s. 25-37; G. Troupeau, "La risâle al-Kitâb de Sibawayh", *MUSJ*, XLVIII (1973-74), s. 323-338; Abdüssabûr Şâhin, "el-Menhecü'l-luğavî fî Kitâbi Sibeveyhi", *Câmi'atü'l-Küveyt Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb ve't-terbiye*, sy. 3-4, Küveyt 1973, s. 56-83; Hadîce el-Hadîsî, "el-'İlletü'n-naḥviyye ve medâ zuḥûrihâ fî Kitâbi Sibeveyhi", a.e., sy. 3-4 (1973), s. 25-55; Ahmed Mekki el-Ensârî, "Sibeveyhi fî'l-mizân", *MMLA*, XXXIV (1974), s. 103-112; R. Talmon, "A Problematic Passage in Sibawayhi's Kitâb", *JAOS*, CIV (1984), s. 691-701; a.mlf., "Who was the first Arab Grammarian?", *ZAL*, XV (1985), s. 128-145; Alyân b. Muhammed el-Hâzimî, "el-Aşvâtü'l-'Arabîyye beyne'l-Hallîl ve Sibeveyhi", *Buḥûşü Külliyyeti'l-luğatî'l-'Arabîyye*, sy. 2, Mekke 1404-1405, s. 347-366; Salâh Bekir, "el-Menhec fî Kitâbi Sibeveyhi", *Dirâsât 'Arabîyye ve İslâmîyye*, sy. 8, Kahire 1989, s. 99-132; Bahâeddin Abdurrahman, "Def'u't-te'âruz 'an Kitâbi Sibeveyhi", *Âlemü'l-kütüb*, XVIII/1 (1997), s. 6-18; Hasan Hamza – Selâm Bezzî-Hamza, "eş-Şarf beyne Sibeveyhi ve'l-Ferrâ", *MMLA'Ur*, XXI/53 (1997), s. 65-83; M. Ahmed ed-Dâfî, "Nazarât fî Muḥtaşari şerhi emşileti Sibeveyhi li'l-Cevâlîkî", *MMMA* (Kahire), XLII/2 (1998), s. 171-191. M. REŞİT ÖZBALIKÇI

SİCCİL

(السَّجِّل)

Kur'an'da bazı toplumların üzerine ilâhî ceza olarak atılan taş için kullanılan bir kelime.

Arapça asıllı olduğunu düşünen dilciler göre kelimenin aslı secl kökünden türemiş olup "kocaman, katı ve sert" mânasına gelen seccîl'dir, daha sonra mübalağa ifade eden siccîl şekline dönüşmüştür. Buna göre siccîl, "taş ve çamurun ileri derecede sertleşmiş karışımı veya ateşte pişirilip taşlaşmış çamur" anlamında kullanılır. Dilciler arasında tercih edilen anlayışa göre ise siccîl, Farsça'da "taş" anlamına gelen seng ile "çamur" mânasındaki gil kelimesinden meydana gelmiştir. Buna göre seng-gil olması gerekirken Farsça'dan Arapça'ya geçişte "siccîl"e dönüşmüştür (*Lisânü'l-'Arab*, "scl" md.; *Tacü'l-'arûs*, "scl" md.). Aynı açıklama İbn Abbas'tan da nakledilmiştir (Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, VII, 215). Bazı şarkiyatçılar, siccîlin Akkadlar'da "yumuşak taş" mânasında kullanılan Sumerce asıllı sikillu veya shigilludan geldiğini ileri sürmüştür. Yine Ârâmîce'de "minber taşı" anlamındaki sgyl veya sgl kelimeleriyle de Suriye yakınlarındaki Mezopotamya'dan Suriye yakınlarındaki Arap lehçelerine geçtiği ve Hz. Peygamber zamanında Arabistan'ın orta kısımlarında çakmak taşı benzeri bir taş için kullanılmaya başlandığı ileri sürülmüştür (*EP* [İng.], IX, 538).

Siccîl kelimesi Kuran'da iki yerde Lût kavminin uğradığı azap (Hûd 11/82-83; el-Hicr 15/74), bir yerde de Fîl Vak'ası'yla ilgili olarak geçer (el-Fil 105/3-4). Siccîlin, mânasını tamamlayıcı mahiyette başka kelimelerle birlikte kullanıldığı, Lût kavminden bahsedilen Hûd sûresindeki iki âyetin meâli şöyledir: "Nihayet emrimiz gelince oranın altını üstüne getirdik ve üzerine istif edilmiş siccîl taşları yağdırdık; o taşlar rabbin katında işaretlenmiş durumdaydı." Bazı âlimler ilk âyetin ifade edilmiş tarzına bakarak Lût kavminin bulunduğu yerde büyük bir sarsıntının vuku bulduğu, bu sırada volkanik püskürtüyü aklı getiren lav parçalarının yağdırıldığı ihtimaline işaret etmiştir (Muhammed Esed, I, 442). Bu yorum kelimenin "ateşte pişirilmiş tuğla" anlamına dayanmaktadır. Bazı müfessirler siccîlin azap esnasında atılan taşların alındığı yerin adı olduğunu söylerken bazıları da siccîl ile siccîn kelimesi arasında ilişki kurarak siccînün kâfirlere ait azabın yazıldığı belge olduğu gibi siccîlin de aynı mâ-

naya gelebileceğini belirtmişlerdir. Bazı hadis rivayetlerinde sicill (sicillât) amel defteri anlamında kullanılmıştır (*Müsned*, II, 213; İbn Mâce, "Zühd", 35; Tirmizî, "İmân", 17). Sonuç olarak siccîl kelimesinin Kur'an'daki kullanılışı helâk mucizesi çerçevesine girdiğinden mahiyetini tam olarak belirlemek mümkün değildir. Bununla birlikte Lût kavmini helâk eden taşların püskürtülen lavlar, Ebrehe'nin Fil ordusunu mahveden siccîlin de gök taşları olabileceği söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "scl" md.; *Müsned*, II, 212-213; Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî, *Garîbü'l-Kur'an* (nşr. M. Edîb Abdülvâhid Cemrân), [baskı yeri yok] 1416/1995 (Dâru Kuteybe), s. 280-281; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an* (nşr. Hatice Boynukalın), İstanbul 2006, VII, 215; a.mlf., *Âyât ve süver min Te'vîlâtü'l-Kur'an* (nşr. Ahmet Vanlioğlu), İstanbul 2003, s. 59; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmecvîd v.dğr.), Riyad 1418/1998, III, 222, 414; VI, 434; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîḫü'l-gayb*, Beyrut 1410/1990, XVIII, 39-40; XXXI, 101; Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 6105-6107; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı* (trc. Cahit Koytak – Ahmet Ertürk), İstanbul 1999, I, 442; J. Walker, "Note on the Koranic Word Sijil", *IC*, IX/4 (1935), s. 636; Şehîl Mişsârân, "Siccîl", *DMT*, IX, 107; V. Vacca, "Sicjil", *EP* (İng.), IX, 538.

MEHMET YALAR

SİCCİN

(السَّجِّين)

Kötülerin amel defterlerinin bulunduğu yer anlamında Kur'an terimi (bk. İLLİYÂN).

SİCİL

(bk. ŞÜRÛT ve SİCİLLÂT).

SİCİLL-i AHVÂL DEFTERLERİ

Osmanlılar'da devlet memurlarının sicil kayıtlarını içine alan defterlerin adı.

Sözlükte sicil, "resmî belgelerin kaydedildiği kütük, devlet memurlarının resmî vukuatlarını ihtiva eden defter", sicill-i ahvâl de "memurların tercüme-i hâllerinden resmîyete intikal eden hususlar" anlamına gelir. Genellikle sicill-i ahvâl defterleri olarak bilinen defterler, yakın dönem Osmanlı biyografi yazımında başvurulan en önemli kaynak olup sicill-i umûmî (BA, ŞD, nr. 2532/24) ve esas künye defterleri (BA, DH.EUM.LVZ, nr. 30/70) adıyla da anılır. Bu

defterler, II. Abdülhamid devrinde Osmanlı devlet teşkilâtında görev alan memurların görevleri süresince gelişim aşamalarını izlemek amacıyla 1879 yılında Dâhiliye Nezâreti'ne bağlı olarak kurulan Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun ve 1896'da bu komisyonun lağvedilmesiyle onun yerine teşkil edilen Me'mûrîn-i Mülkiyye Komisyonu'nun faaliyetleri sonucu 1879-1909 döneminde düzenlenmiş olup bu dönemde devlet hizmetinde bulunan memurların sicil kayıtlarını ihtiva etmektedir. Defterlerin altmış tanesi Sicill-i Ahvâl Komisyonu, 140 tanesi Me'mûrîn-i Mülkiyye Komisyonu döneminde hazırlanmıştır (Gültepe, VI, 254). Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde muhafaza edilen sicill-i ahvâl defterleri serisi sayı numaralandırma sistemiyle numaralandırılmış olup 1-201 numaralı defterlerden oluşmaktadır. Bunlarla ilgili bazı çalışmalarda 201, 200, 196 gibi farklı sayılar da verilmektedir. Yakın bir tarihte Osmanlı Arşivi tarafından internet ortamına aktarılan defterlerden 18 numaralı defter mükerrerdir, 179 ve 190 numaralı defterler de boş görünmektedir (BA, DH.SAİD, 179 ve 190 numaralı defterler). 80 ve 150 numaralı defterler ise zeyil defterleridir (BA, DH.SAİD, 80 ve 150 numaralı defterler). Büyük boy olan defterlerin boyutları ve sayfa adedi farklıdır. Meselâ 1 numaralı defter 45,5 x 35 cm. ebadında olup sayfa adedi 1032, 11 numaralı defterin ebadı 44 x 30 cm., sayfa sayısı 503 iken 11-181 numaralı defterlerin sayfa adetleri 490 ile 506 sayfa arasında değişmekte, boyutları da 40,5 x 28 ve 46,5 x 32 cm. gibi farklılıklar göstermektedir. Sicil nizam-nâmesine göre Osmanlı memurları "sınıf-ı evvel" ve "sınıf-ı sâni" diye ayrılmıştır. Bu tasnife uygun olarak sicill-i ahvâl defterleri de sınıf-ı evvel ve sınıf-ı sâni şeklinde düzenlenip defterlerin pek çoğunun başlangıç veya bitiş sayfalarında hangi sınıfa ait defter olduğu "birinci sınıfın birinci defteri, ikinci sınıfın beşinci defteri" gibi sözlerle belirtilmiş, bazı defterlerde ise "163. sicill-i umûmî defteri, 178. sicil defteridir, 13. defter, iş bu yüz ellinci defter beş yüz sahifeyi hâvi zeyil defteri" şeklindeki notlar yer almıştır.

Sicill-i ahvâl defterleri, Sicill-i Ahvâl Komisyonu-ı Umûmîsi Sicil Kalemî / Me'mûrîn-i Mülkiyye Komisyonu / Sicill-i Ahvâl-i Me'mûrîn Komisyonu için her sayfası komisyonun mührüyle mühürlü olarak ciltli ve muntazam şekilde hazırlanmış olup her memurun hal tercümesi için iki sayfa ayrılmıştır. Defterde memura ayrılan kısım yetmediği takdirde o memurla ilgili daha

sonraki olaylar zeyil defterine, "İş bu zeyil yirmi altıncı defterin on birinci sahifesinde mukayyed Abdülvâhid Bey'in zeylinden mâ-ba'ddır" gibi ibarelerle (DH.SAİD, 80 numaralı zeyil defteri) o kişinin hal tercümesinin nerede geçtiği belirtilmiştir. Sicil nizamları gereği defterlerde herhangi bir şekilde silinti ve kazıntı yapılamazdı. Defterlerde hata olduğu zaman hatanın üzeri okumayı engellemeyecek biçimde çizilerek yanına doğrusunun yazılması gerekirdi ki sicill-i ahvâl defterlerinde zaman zaman bu şekilde uygulamalar olduğu görülmektedir.

II. Abdülhamid döneminde sivil bürokraside görevli devlet memurlarının sayısı 50.000-100.000, 70.000-35.000 ve 30.000 (BA, T.SAİD, nr. 451/130) gibi farklı sayılarda tahmin edilip sicill-i ahvâl defterlerinde 92.000 memurun sicil kaydının bulunduğu belirtilirken (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s. 241) son yıllarda Osmanlı Arşivi'nin sicill-i ahvâl fihristleri üzerinde yapılan çalışma neticesinde (bugün Osmanlı Arşivi'nde on yedi cilt halinde mevcut olan sicill-i ahvâl fihristleri, sicill-i ahvâl defterleriyle birlikte II. Abdülhamid döneminde alfabetik sırayla düzenlenmiştir ve harf inkılâbından sonra Latin harflerine çevrilmiştir), mükerrer kayıtların ayıklanması sonucu memur sayısı 51.698 olarak tesbit edilmiştir (BA, *Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Defterleri Fihristi*, İstanbul 2004, I, 1). Defterlerdeki ilk kayıt Ahmed Cevdet Paşa'ya ait olup kayıtlı bulunan memurların doğum tarihlerinin hicrî 1200 ile 1310 (1786-1892) yılları arasında olduğu görülmektedir.

Sicill-i ahvâl defterlerine kaydedilen özet biyografiler, memurların devlet hizmetine ilk girdikleri zaman vermek zorunda oldukları "tercüme-i hâl varakası" denilen matbu bir belge ile tercüme-i hâl varakasına eklenmesi zorunlu olan bazı resmî evraklar esas alınarak hazırlanırdı. Tercüme-i hâl varakasında memurun doğum tarihi, baba adı, eğitim durumu, görevleri, eserleri, rütbe ve madalyaları, kazandığı mükâfatlar, aldığı cezalarla ilgili cevaplandırılması istenen sorular bulunurdu. Bu soruların cevaplarının varakanın sahibi tarafından kendi el yazısıyla yazılması zorunluydu. Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun kurulduğu 1879'dan 1884 yılına kadar memurların verdikleri tercüme-i hâl varakalarındaki bilgiler resmî belgelerle karşılaştırılır, derinlemesine bir inceleme yapılmadan memurun beyanı doğru kabul edilirdi. Bunlar, tercüme-i hâl varakalarına âmirlerinin yazdıkları yüzeyssel tas-

diklerle kabul edilerek sicill-i ahvâl defterlerine geçirilirdi. Bir başka ifadeyle 1884 yılına kadar tescil edilen biyografi özetleri resmî kayıtlara, resmî inceleme ve araştırmaya dayanmamıştır (BA, ŞD, nr. 2628/28). Bu tarihten itibaren verilen tercüme-i hâl varakalarını sadece bir ihbarnâme olarak kabul eden Sicill-i Ahvâl Komisyonu, tercüme-i hâl varakalarını tescil etmeden resmî belge ve arşiv kayıtlarına başvurarak bilgilerin doğruluğunun tesbiti, eksiklerin tamamlanması, yanlışların düzeltilmesi için çalışmaya başladı. Bu çalışmaların neticesinde 1887'de Me'mûrîn-i Mülkiyyenin Tercüme-i Hâllerinin Sûret-i Kayd ve Tahririni ve Teferruatını Mübeyyin Târifnâme adıyla tercüme-i hâl varakalarının hazırlanması, incelenmesi, özetlerinin çıkarılması, bunların sicil defterlerine geçirilmesi, sicil defterlerine zeyillerin işlenmesi gibi sicil muâmelâtıyla ilgili pek çok esas daha düzenlendi. Memurlar artık tercüme-i hâl varakalarını "evrâk-ı müsbite" denilen tezkire-i Osmânî, mensup olduğu silsileyi gösterir vesikalar, şehâdetnâme, icâzetnâme, tasdiknâme, ruhsatnâme, imtiyaz ve ihtirâ ferman ve beratları, telif ve matbu eserlerin birer nüshası, tayin, işe başlama, işten ayrılma, maaş kesim tarihleri, maaş miktarı, hüküm giyip giymediğiyle ilgili mazbatalar ve resmî evrakı, rütbe, nişan ruûs beratları gibi belgeleri iliştiyerek teslim edeceklerdi. Komisyona ulaştan tercüme-i hâl varakalarında verilen bilgiler, evrak-ı müsbitesi ve gerekli diğer resmî kayıtlarla karşılaştırılarak noksanları varsa tamamlanıp yanlışları düzeltildikten sonra özet biyografi hazırlanacak ve defterlere kaydedilecekti. Bundan sonra memurlarla ilgili meydana gelen değişiklikler sicill-i ahvâl defterine zeyil olarak eklenecek, böylece sicill-i ahvâl defterlerindeki biyografiler daha güvenilir hale gelmiş olacaktı.

Sicill-i umûmî defterleriyle birlikte İstanbul'da merkez dairelerindeki sicil şubelerinde ve taşra sicil komisyonlarında özel sicil defterleri tutulmuştur. Bu defterler Sicill-i Ahvâl Komisyonu tarafından her sayfası mühürlenerek düzenli biçimde hazırlanırdı. Sicil şubeleri ve komisyonları tarafından Sicill-i Ahvâl Komisyonu-ı Umûmîsi'ne gönderilen tercüme-i hâl varakaları incelenip kabul edildikten sonra birer sûretleri, özel sicillere aynen kaydedilmek üzere tercüme-i hâl varakalarını göndermiş olan dairelere ve vilâyetlere yolanırdı. İkinci sınıf memurların tercüme-i hâl varakaları mensup oldukları kurum tarafından incelenerek tercüme-i hâl özeti

hazırlanır, onaylanır, ardından bu özet sicill-i ahvâl defterlerine geçirilir ve aynı zamanda bir sûreti de özel sicillere geçirilmek üzere ilgili daireye gönderilirdi.

Sicill-i ahvâl defterlerinin alfabetik fihrist defterleri düzenlenmiştir. Fihrist defterlerine memurların ve babalarının ismi, memuriyetleri, tercüme-i hâl varakalarının numaraları yazılırdı. Bir memurun sicill-i ahvâl defterindeki sicil bilgilerine ulaşmak için memurun adı ve babasının adının bilinmesi yeterliydi. Esas sicil defterleri ve fihrist defterleri gizlilikleri itibarıyla sandıklarda saklanırdı. II. Meşrutîyet'in ilânından sonra Kânûn-ı Esâsî'ye göre her daire kendi memurunu kendisi seçeceğinden umumi sicil uygulamasına son verilerek 1909 yılından itibaren her memur için kendi dairesinde özel sicil dosyaları oluşturulmaya başlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

C. V. Findley, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform: Bâbîlî 1789-1922* (trc. Latif Boyacı – İzzet Akyol), İstanbul 1994, tür.yer.; a.mlf., *Kalemî-yeden Mülkiyye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi* (trc. Gül Çağalı Güven), İstanbul 1996, s. 143; Necatî Gültepe, "Osmanlılarda Bürokrasi; Merkez Yönetimi", *Osmanlı*, Ankara 1999, VI, 241-255; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi* (haz. Yusuf İhsan Genç v.dğr.), İstanbul 2000, s. 241; Gülden Sarıyıldız, *Sicill-i Ahval Komisyonunun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, İstanbul 2004; Mübahat S. Kütükoğlu, "Sicill-i Ahvâl Defterleri'ni Tamamlayan Arşiv Kayıtları", *GDAAD*, sy. 12 (1988), s. 141-157; Atilla Çetin, "Sicill-i Ahvâl Defterleri ve Dosyaları", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, VI/66, İstanbul 1992, s. 35-43.

GÜLDEN SARIYILDIZ

SİCİLL-İ OSMÂNÎ

(سجل عثمانی)

Mehmed Süreyyâ'nın
(ö. 1909)

Osmanlı dönemi ünlü şahsiyetlerinin
biyografilerini içeren eseri
(bk. MEHMED SÜREYYÂ).

SİCİLLÂT

(bk. ŞÜRÛT ve SİCİLLÂT).

SİCİLMÂSE

(سجل ماسة)

Fas'ta tarihî bir şehir.

kesi Bilâdüssûdan'a bağlayan tarihî kervan yolunun Sahrâ'ya açılan kapısı özelliğini taşıyan bir noktadadır. Sicilmâse'nin Roma döneminde veya İslâmî dönemde kurulduğuna dair farklı rivayetler aktarılmıştır. Hasan el-Vezzân şehrin Büyük İskender veya Romalı bir kumandan tarafından kurulduğunu söyler. Sicilmâse'yi 83 (702) yılında Emevî kumandanı Mûsâ b. Nusayr'ın fethettiği bildirilmektedir. Ancak araştırmacılar, daha ziyade şehrin İslâmî dönemde kurulduğunu söyleyen Bekrî'nin görüşünü tercih etmiştir. Buna göre Sicilmâse'nin temellerini 140 (757) yılında Tâfilâlt (Selemiye) bölgesine gelen, Hâricî-Sufî mezhebine mensup Berberî Midrârîler'in reisi Ebû'l-Kâsım b. Semkû atmış, şehir sonraki emîrler tarafından tamamlanmış ve surlarla çevrilmiştir. Şehrin kuruluşuyla ilgili rivayetlere bağlı olarak adının Roma döneminden kalma Arapça veya Berberice olduğu görüşleri vardır.

Sicilmâse'yi yönetim merkezi yapan ve batıda altın ticareti güzergâhında bulunan, tarım ve maden bakımından zengin Der'a vadisine kadar uzanan geniş bir alanı kontrol altına alan Midrârîler, hâkimiyetlerini diğer devletlerin egemenliğinde kaldıkları dönemler dahil 366 (976) yılına kadar sürdürdüler. Emîrlerin en güçlüsü sayılan I. Elyesa' surları yeniletti ve yeni mahalleler kurdurarak şehri genişletti. Bir ulucami ile köşkler ve idarî binaların yapıldığı bu dönemde Sicilmâse, İslâm mimarisinin önemli merkezlerinden biri haline geldi. Ayrıca Batı Afrikalı hac kabilelerinin uğrak yeri oldu.

Midrârî Hükümdarı II. Elyesa', Fâtımîler'in kuruluşundan az önce Sicilmâse'de bulunan Ubeydullah el-Mehdî'yi Abbâsî halifesinin isteğiyle tutuklatmıştı. Bunun üzerine bölgede İsmâîlî davetini yürüten Ebû Abdullah eş-Şîî harekete geçti ve Sicilmâse'yi işgal ederek Ubeydullah el-Mehdî'yi hapisten çıkarıp bütün yetkilerini ona devretti (6 Zilhicce 296 / 26 Ağustos 909). Şîî Fâtımî'lerin ilk halifesi olan Ubeydullah el-Mehdî bir vali tayin edip Sicilmâse'den ayrıldı. Ancak Midrârî liderleri, Fâtımî ordusunun ayrılmasından elli gün sonra Fâtımî valisini ve muhafızlarını öldürüp şehri tekrar ele geçirdiler. Midrârî liderleriyle baş edemeyen Fâtımî halifeleri, üçüncü işgallerinin ardından Sicilmâse'ye Midrârî ailesinden valiler tayin etmeye başladılar. Bu valilerden Ebû'l-Müntasır döneminde güney ticaret yollarının ele geçirilmesiyle İfrîkiye, Fas, Endülüs, Sûs, Ağmât ve diğer merkezlerle Batı Sudan ülkeleri arasında Sicilmâse üzerinden gerçekleştirilen

ticaretten elde edilen gelirlerde büyük artış oldu.

IV. (X.) yüzyılın ortalarında bölgede Fâtımîler ile Endülüs Emevîleri arasındaki nüfuz mücadelesi şiddetlendi. Fâtımî hâkimiyetinden kurtulmak isteyen Midrârî emîrleri Endülüs Emevîleri ile dostane ilişkiler kurdu. Onlardan İbn Vâsûl, Hâricîliği terkedip Mâlikî mezhebine girdi ve hutbeyi Abbâsî halifesi adına okuttu. On yıl sonra da Şâkir-Billâh unvanıyla halifelliğini ilân etti (342/953). Onun zamanında gelişerek parlak bir dönem yaşayan Sicilmâse, Fâtımî kumandanı Cevher es-Sikillî'nin işgalıyla tekrar Fâtımî hâkimiyeti altına girdi. Ancak Endülüs Emevî halifesi adına hareket eden Mağrâve Emîri Hazrûn b. Fül-fûl, Fâtımî egemenliğini tanıyan Midrârî emîrini öldürüp bu hânedana son verdi (366/976).

Kuzey Afrika ülkeleri Batı Sudan ile sıkı ticarî ilişkiler kurmuştu. Sudan'dan külçe altın, gümüş, deri, yün ve deve getiren kervanlar oraya buğday ve pamuk götürüyordu. Batı Sudan'a giden kervanların uğramak zorunda olduğu ticarî merkezlerden biri olan Sicilmâse bu ticaretten büyük gelir sağlıyordu. 340 (951-52) yılında Sicilmâse'yi ziyaret eden İbn Havkal şehrin güzelliğini ve halkının zenginliğini hayranlıkla anlatır. Avdagoş şehrinde karşılaştığı bir tüccarın elinde Sicilmâseli bir tüccar tarafından verilmiş 42.000 dinarlık bir senet gördüğünü, bunun doğu İslâm dünyasında imkânsız olduğunu söyler (*Şûretü'l-arz*, s. 99-100).

Bu önemli ticaret yoluna hâkim olmak isteyen Murâbıtlar 445'te (1053) Sicilmâse'yi ele geçirdiler ve şehri Mağrib-i Aksâ'nın fethini tamamlamak için askerî üs olarak kullandılar. Onların zamanında ülkenin ortasında kalan ve önemli gelişme gösteren şehirde hristiyan dünyası dahil Akdeniz havzasındaki bütün ülkelerde tercih edilen altın sikkelerin basıldığı darphâneler bulunuyordu. Sicilmâse'nin gelişmesi Murâbıtlar'ın yerini alan Muvahhidler'in son dönemlerine kadar devam etti. Bu dönemde Merînîler'le Muvahhidler arasındaki çatışmalara sahne olan ve bir ara Abdülvâdîler'in eline geçen şehir 673 (1274-75) yılında kesin biçimde Merînî hâkimiyeti altına girdi. Ancak bu defa Ma'kıl Arapları'nın tehdidine mâruz kaldı ve yapılan savaşlar yüzünden tahribata uğradı. Ardından şehrin başşehre uzaklığından faydalanmaya kalkışan hânedan mensubu valilerin isyanlarına sahne oldu. Ebû Saîd II. Osman'ın Sicilmâse valiliğine getirdiği oğlu Ömer, babasına karşı başlattığı bağım-